

О. О. Єрошкіна,
асистент кафедри фінансів, банківської справи
та державного управління Полтавського
національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка,

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРИРОДНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДМІННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ОСНОВА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ ПРАЦІ І РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Зроблено спробу дослідити підходи, критерії територіальних природно-економічних відмінностей регіонів, типологію депресивних регіонів та запропонувати принцип ідентифікації мінімально допустимої територіальної одиниці для України.

Ключові слова: депресивні регіони, типологізація, соціально-економічний розвиток регіону, валовий регіональний продукт.

Однією зі стрижньових загальносвітових проблем соціально-економічного розвитку в епоху глобалізації стають все більш зростаючі масштаби міжрегіональної економічної диференціації, розрив, що збільшується, в рівнях розвитку і добробуті населення між обмеженим числом найбільш багатих і групи бідних країн і регіонів, що постійно росте по кількості населення.

Аналогічні достатньо інтенсивні процеси відбуваються і в Україні. Поглиблення територіальної диференціації посилюється суперечливими, за своєю суттю, процесами системної трансформації вітчизняної економіки, що відбуваються під впливом реалізації ринкових реформ.

Виключно високий ступінь диференціації, що склався, і зростання міжрегіональних відмінностей, що продовжується в сучасний період, в економіці і соціальній сфері України обумовлюють актуальність завдань державної політики, спрямованих на подолання даних негативних тенденцій і послідовне зниження в країні рівня територіальної асиметрії.

У ході написання статті було узагальнено розробки таких вчених як В. Абрамов, А. Гранберг, М. Долішній, В. Пила, В. Василенко, Ф. Заставний, В. Лексін, В. Коломійчук, О. Тевелєв.

Серед провідних вчених, що займаються регіональною проблематикою, не вироблена загальноприйнята класифікація територіальних природно-

економічних відмінностей, і навіть з принципових питань трактування окремих базових понять, таких, наприклад, як “депресивний регіон”, їхні позиції не погоджено. У багатьох дослідженнях відстоюється точка зору про те, що обов'язковим критерієм депресивності регіону є неможливість самостійного подолання кризи, необхідність організації цілеспрямованої підтримки з боку держави.

Метою статті є дослідження підходів, критеріїв територіальних природно-економічних відмінностей регіонів, типології депресивних регіонів та запропонування механізму державної підтримки регіонального розвитку депресивних територій для України.

В основі диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України, як і багатьох інших країн, історично лежали об'єктивні відмінності в початкових передумовах господарської діяльності – географічному положенні регіонів і їх природно-кліматичних умовах, забезпеченості найважливішими видами природних ресурсів (включаючи сировинні, паливно-енергетичні, земляні, водні, лісові), щільності й характеру локалізації населення і трудових ресурсів.

Одні відмінності, зокрема, природно-ресурсні особливості та географічне положення носять природний характер і в тимчасовому аспекті первинні по відношенню до процесів територіального економічного розвитку. Інші відмінності, перш за все в характері розселення, з самого початку розвитку суспільства були пов'язані з особливостями просторової локалізації спочатку природних, а потім економічних умов життєдіяльності людей.

Разом із тим, з розвитком суспільного виробництва і торговельно-економічних зв'язків, зростанням числа і населеності міст все більший вплив на масштаби і динаміку територіальної економічної диференціації стали робити агломераційні чинники (пов'язані з ефектом концентрації виробництва і господарської діяльності в цілому), а також відмінності в транспортно-географічних умовах.

Розвиток суспільного виробництва історично відбувався у двох основних формах – галузевого і територіального розподілу праці. Сучасна наука державного управління визнає їх прогресивну роль у розвитку продуктивних сил і задоволенні різноманітних матеріальних потреб суспільства на основі зростання продуктивності суспільної праці.

У свою чергу, територіальний суспільний розподіл праці, обумовлений природно-економічними особливостями регіонів, розглядається наукою державного управління в органічній єдності двох сторін – продуктивних сил і економічних (виробничих) відносин. При цьому він виявляється не тільки в просторовому розміщенні конкретних галузей суспільного виробництва і господарської спеціалізації окремих країн і регіонів, але і в специфічному характері поєднання різних галузей і виробництв на певній території, формуванні під впливом інтеграційних процесів регіонально-галузевих структур, всієї системи територіальних пропорцій і господарських зв'язків.

Проблеми вдосконалення територіальної організації народного господарства, поглиблення територіального розподілу праці на основі найбільш раціонального і ефективного використання сприятливих умов і передумов регіонального розвитку знаходилися в центрі уваги вітчизняних учених ще в радянського періоду розвитку регіональної економічної науки.

Проведені в той період дослідження, головним чином, були націлені на обґрунтування необхідності комплексного розвитку господарства економічних районів країни на базі пропорційного і збалансованого розвитку високоефективних галузей народногосподарської спеціалізації, а також допоміжних і обслуговуючих галузей, регіональної виробничої і соціальної інфраструктури.

У той же час ці дослідження дозволили розробити необхідний методичний інструментарій аналізу регіонального розвитку, що широко застосовувався при обґрунтуванні територіальних схем розвитку і розміщення продуктивних сил, а також комплексних планів соціально-економічного розвитку регіонів. Вказані територіальні схеми і плани в

цілому передбачали поступове зближення рівня розвитку регіонів країни і, перш за все, союзних республік.

З початку 1990-х рр., в умовах реалізації в Україні ринкових реформ і відмови від директивних методів управління, процеси територіального розподілу праці супроводжувалися загальною системною трансформацією економіки регіонів, що привело до зміни всієї системи міжрегіональних економічних зв'язків і відносин. При цьому значна лібералізація вітчизняної економіки і внутрішній ринок, що формується, зумовили різке зростання ролі ринкових стимулів в системі імпульсів територіального розвитку.

У нових умовах, що склалися в той період, у міру наростання кризових тенденцій і явищ, стали розвиватися процеси посилення неоднорідності економічного простору країни, поглиблення диференціації українських регіонів по рівню економічного розвитку.

А. Гранберг виділяє три комплекси причин розвитку цих процесів [2].

По-перше, включився механізм ринкової конкуренції, який розділяє регіони по їх конкурентних перевагах і недоліках, а також висвітив те, що регіони з різною економічною структурою і різним менталітетом населення і влади по різному адаптуються до ринку.

По-друге, значно ослабла регулююча роль держави, що сказалося в скороченні державних інвестицій в регіональний розвиток, відміні більшості регіональних економічних і соціальних компенсаторів.

По-третє, виникла фактична нерівність різних регіонів в економічних відносинах з центром, часто не мотивоване об'єктивними економічними обставинами.

У зв'язку з цим природні та економічні відмінності українських регіонів обумовлюють необхідність уточнення загальних методологічних підходів до дослідження територіальної диференціації і розробки методів її ефективного регулювання.

Відповідно до основних положень регіонального управління, дія процесів територіального розподілу праці на розвиток економіки регіонів і

країни в цілому носить двоякий характер.

З одного боку, завдяки яскраво вираженій регіональній специфіці природно-економічних умов і передумов розвитку з'являються можливості для ефективної господарської спеціалізації відповідних регіонів. Причому чим більш впливові регіональні відмінності, тим, за інших рівних умов, більше варіантів ефективного використання наявного в країні економічного потенціалу, а, отже, ширше можливість реалізації її конкурентних переваг в системі світового господарства. Таким чином, це являється позитивною складовою дії процесів територіального розподілу праці на українську і регіональну економіку.

Проте, з іншого боку, існує і негативна складова розвитку досліджуваних процесів, а саме формування умов для посилення диференціації в рівні розвитку і поточному соціально-економічному положенні різних регіонів, що об'єктивно вимушує державу перерозподіляти наявні обмежені фінансові ресурси з метою додаткової підтримки відстаючих територій. В даному випадку глибина територіальних природно-економічних відмінностей безпосередньо визначає масштаби потенційної соціально-економічної диференціації між окремими регіонами країни.

Результати сучасних регіональних досліджень підтверджують висновок про те, що диференціація економічного й соціального розвитку регіонів у реальному житті постійно відтворюється на якісно новій основі. У зв'язку із цим важливо визначити її внутрішні джерела й з урахуванням узагальнення результатів різних досліджень систематизувати фактори, які на неї впливають, що дозволить знайти найбільш адекватні шляхи подолання сформованого розриву в рівні розвитку й сучасному добробуті українських регіонів.

Відповідно до постулатів регіонального управління, перспективи стійкого розвитку територій пов'язані з використанням сприятливих зовнішніх і внутрірегіональних факторів.

До числа найважливіших зовнішніх факторів регіонального розвитку,

на наш погляд, відносяться:

- макроекономічні фактори, включаючи поточні темпи інфляції, рівень та динаміку валютного курсу, розмір і стабільність тарифів на послуги природних монополій;

- стан нормативно-правової бази державного регулювання економічного (територіального) розвитку;

- діючий механізм державного регулювання економіки, у т.ч. рівень сукупного податкового навантаження на господарюючих суб'єктів, величина митних тарифів, характер і масштаби економічних пільг, загальний рівень лібералізації економіки, включаючи ступінь адміністративного втручання в господарську діяльність;

- сформована система міжбюджетних відносин в Україні, насамперед між центром і регіонами;

- зовнішньоекономічні фактори, включаючи поточну кон'юнктуру на світових і вітчизняному товарних ринках по продукції спеціалізації регіонів України, наявність у країнах, що імпортують продукцію до регіонів України, цільових нетарифних обмежень по обсягах і цінових характеристиках відповідної продукції.

Варто зазначити, що питання дослідження міжрегіональної диференціації і пошуку ефективних методів її державного регулювання в Україні передбачають необхідність уточнення первинного об'єкту нашого аналізу, тобто ідентифікації поняття “регіону”.

Теорії та підходи до регіоналістики вітчизняних і зарубіжних вчених, віддзеркалюють ставлення до регіону, перш за все, як до економічної одиниці.

З точки зору економічної науки і науки державного управління, під регіоном розуміється “частина території держави, що виділилася в процесі суспільного (територіального) розподілу праці, яка спеціалізується на виробництві певних товарів чи послуг, характеризується спільністю і специфічним щодо інших територій типом відтворення; комплексністю і

цілістю господарства; наявністю органів управління, що забезпечують розв'язання завдань, що стоять перед регіоном” [1, с. 22].

Існує і дещо інше, але подібне наведеному, визначення: регіон – “це цілісність, що формується територіально-промисловим комплексом будь-якої місцевості і відповідним йому стійким до зовнішнього економічного впливу територіальним об'єднанням людей, з груповою функцією попиту, яка відрізняється від функції попиту інших територіальних об'єднань” [3, с. 720].

При цьому, як відзначає О. Невелєв, “будь-якому регіону, утвореному на принципах наукового економічного районування, властива внутрішня господарська єдність, що є джерелом економії суспільної праці. Ця єдність регіону додає його матеріально-виробничій основі – виробничий комплекс” [4, с. 76].

Даний комплекс характеризується поєднанням на певній території його провідних галузей (галузей народногосподарської спеціалізації) з обслуговуючими і допоміжними, що зрештою дозволяє забезпечити економію народногосподарських витрат і раціональному використанні природних, трудових і матеріальних ресурсів.

Не торкаючись важливої і багатогранної проблеми науково-обґрунтованого економічного районування, необхідно на наш погляд, визначити об'єкт впливу, як найважливішу територіальну ланку державної регіональної політики, що проводиться в країні, зокрема направленої на скорочення територіальній диференціації.

Таким ключовим об'єктом, відповідно до особливостей територіального державного устрою України, виступають регіони України.

Кожен регіон володіє специфікою поєднання на своїй території природно-кліматичних умов і загального географічного положення, соціально-економічних, національно-культурних, демографічних і інших передумов розвитку. У той же час саме регіони України фактично реалізують місцевий рівень системи державного регулювання територіального розвитку.

Важливо також відзначити, що по регіонах України в якнайповнішому

ступені представлені статистична звітність і прогностні оцінки, що розробляються, по різних характеристиках соціально-економічного розвитку.

Проте, основоположним принципом вибору тієї або іншої територіальної ланки як ключового об'єкту аналізу і регулювання міжрегіональної диференціації, на нашу думку, є ідентифікація мінімально допустимої територіальної одиниці, в межах якої може бути реально забезпечена відносна стійкість процесів суспільного відтворення і комплексність соціально-економічного розвитку в цілому.

При цьому вказані якісні характеристики регіонального розвитку повинні бути досягнуті виключно в рамках єдиного економічного простору країни і глобалізації сучасної системи світових зв'язків, що складається під впливом процесів.

Отже, саме рівень регіонів, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає відміченому принципу. Разом з тим важливе значення для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку України має підтримка найважливіших територіальних пропорцій народного господарства, що припускає державну дію на економічне зростання не тільки регіонів, але і крупніших територіальних утворень, наприклад, АР Крим. Останні володіють найбільш яскраво вираженими природно-економічними особливостями.

Нарешті, враховуючи переважну локалізацію тих або інших проблем регіонального розвитку на територіальному мікрорівні, поступово все більш зростатиме роль аналізу і регулювання соціально-економічного розвитку окремих утворень.

Список використаних джерел

1. *Абрамов В. А.* Регіональна політика України на сучасному етапі / В. А. Абрамов, В. І. Пила // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 21–26.
2. *Гранберг А. Г.* Основы региональной экономики : [учебник для вузов] / А. Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
3. *Долішній М.* Актуальні проблеми формування регіональної економіки в Україні / М. Долішній // Регіональна економіка. – 1999. – № 3. – С. 718–721.

4. *Невелев О. М.* Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв. – К.: НДІСЕСП, 2001. – 95 с.

***Eroshkina O. A.* Territorial naturally economic differences as objective basis of territorial division of labor and regional development.**

An attempt to probe approaches, criteria of territorial naturally economic differences of regions, tipologiyu of the depressed regions and offer principle of authentication minimum of possible territorial unit for Ukraine is done in the article.

Key words: depressed regions, tipologiya, socio-economic development of region, gross regional product.

***Ерошкина О. А.* Территориальные природно-экономические отличия как объективная основа территориального разделения труда и регионального развития.**

В статье делается попытка исследовать подходы, критерии территориальных естественно экономических отличий регионов, типологию депрессивных регионов и предложить принцип идентификации минимально допустимой территориальной единицы для Украины.

Ключевые слова: депрессивные регионы, типологизация, социально-экономическое развитие региона, валовой региональный продукт.